

Opraštanje u Željka Mardešića

Ante Vučković

e-mail: ante.vuckovic1@st.htnet.hr

UDK: 2-185.57

Stručni članak

Primljeno: 20. veljače 2008.

Prihvaćeno: 21. travnja 2008.

Željko Mardešić ne raspravlja o pojmu praštanja. Ne uspoređuje različita moguća shvaćanja praštanja. On praštanje uzima kao kriterij prosudbe same Crkve. No, praštanje se najprije pojavljuje u kontekstu njegova vlastitog shvaćanja kršćanstva kao i njegova vlastitog kršćanskog života. Praštanje je kršćanski način ophođenja s prošlošću. U hrvatskoj Crkvi postoji fenomen povratka na

prošlu, bojovnu, neopraštajuću sliku kršćanstva, ali ima i važnih znakova vezanih upravo za oprostjenje i traženje načina razumijevanja tuđe patnje. Rad polazi od pojašnjenja različitih pojmova praštanja i pokazuje kada se i u kojem kontekstu pojam praštanja kod Željka Mardešića pojavljuje kao kriterij prosudbe kršćanstva i njegove uloge u konkretnome društvu.

Ključne riječi: praštanje, Crkva, društvo, povijest.

Opraštanje je moguće razumjeti barem u tri temeljna smisla. Najbliži, najčešći i nedvojbeno najrašireniji smisao opraštanja je ponovna uspostava odnosa među ljudima između kojih se dogodilo zlo. Ono se može svesti na jednostavnu, opću formulu: netko nekome oprašta neko zlo. Ovu opću formulaciju je potrebno precizirati. Onaj tko oprašta istodobno je i onaj tko je podnio zlo. Oprašta, dakle, samo žrtva. Žrtva, a ne netko drugi. Nitko drugi ne može opraštati u ime žrtve. Žrtvi se ne smije oduzeti sloboda i mogućnost odluke za ili protiv oprostjenja. Žrtva ima pravo ne oprostiti. Zbog različitih razloga. Bilo da ne može ili ne želi ili neće. Žrtva, osim toga, ima pravo i postavljati uvjete mogućem oprostjenju. To znači i da, kada je žrtva sama izgubila život, opraštanje kao uspostava odnosa više nije moguće. Žrtva oprašta odgovornome za počinjeno zlo. Dakle, počinitelju. Oprašta se samo počinitelju. Ne nekom drugom umjesto njega. Ono što se oprašta jest realno počinjeno i podneseno zlo. Dakle, ne umišljeno, podmetnuto, neistinito, nedogođeno zlo. Opću formulaciju oprostjenja bismo mogli izreći i ovako: žrtva oprašta počinitelju podneseno zlo. Ova formulacija služi pojašnjenju mnogih nesporazuma vezanih uz oprost.

Ovako shvaćeno opraštanje ima svoje granice. Budući da se opraštanje shvaća kao uspostava prekinutih odnosa, granice se mogu pojaviti na oba kraja odnosa. Ili žrtva ne može ili ne želi oprostiti ili počinitelj uopće ne traži oprost i ne pokazuje spremnost ispunjenja drugih uvjeta. Ili je, a to je vjerojatno najčešći slučaj, postalo sasvim nemoguće stupiti u bilo kakav odnos.

Idealno bismo oprost i opraštanje mogli zamisliti kao proces u kojem počinitelj uviđa svoje zlo i njegov domet, spoznaje patnju koju je prouzročio, kaje se za nju, spreman je nadoknaditi svu štetu koju je nanio i od žrtve traži oprost ostavljajući joj slobodu da učini što ona smatra ispravnim pri čemu je spreman i na moguće odbijanje molbe za opraštanjem. Takvih idealnih oproštenja gotovo da nema. Ako ih ima, onda su vjerojatno veoma rijetke iznimke.

No, postoji drukčije shvaćanje oprosta. Ono se tiče prvenstveno žrtve i njezina odnosa prema zlu, patnji i počinitelju. Ovako shvaćeno opraštanje je neovisno o počinitelju. Odnosi se samo na žrtvu i služi joj kao odvajanje, odmak od podnesenoga zla.

To se shvaćanje oslanja na Isusovu molitvu na križu neposredno prije smrti gdje Isus ne dijeli oprost uzročnicima svoje smrti, nego moli Oca nebeskoga oprost za one koji sudjeluju u njegovom ubijanju, a ne znaju što čine.

Oprost je ovdje uspostava odnosa žrtve s Ocem nebeskim i istovremeno uspostava odnosa žrtve sa samom sobom, pri čemu se ne gube iz vida sami počinitelji nego su uneseni u molitvu kao slijepci, kao sudionici u smrti, a da ne znaju što se s njima događa i koje sile upravljaju njihovim potezima i odlukama.

Treći se smisao opraštanja odnosi na traženje oproštenja. Ono se odnosi na počinitelja. Podjednako kao i opraštanje koje se ne obraća počiniteljima, tako ni traženje oproštenja ne mora najprije biti upravljeno žrtvi. Unutar kršćanske vjere ovo nije nepoznato. Riječ je o traženju oproštenja od Boga, a odnosi se kako na pojedinca (sakrament ispovijedi) tako i na zajednicu (zajednički čin kajanja na početku euharistijskog slavlja). No, taj se čin, uz veoma jasni odmak od religioznoga konteksta, profilirao i kao politički čin traženja oproštenja.¹

Željko Mardešić posebno se ne bavi tom problematikom. U njegovim se tekstovima nalaze dodirne točke sa sva tri shvaćanja opraštanja. I kao uspostava odnosa među stranama između kojih se dogodilo zlo i kao opraštanje neovisno o počiniteljima, ali i kao traženje oproštenja. Prvi bi se smisao mogao očitati iz brojnih mjesta u kojima se Mardešić trudi

¹ Usp. Hermann Lübbe, *Ich entschuldige mich. Das neue politische Bußritual*. Berlin: Siedler, 2001.

oko dijaloga i priznanja drugoga.² Drugi smisao, onaj okrenut žrtvi, nalazimo u Mardešićevom shvaćanju terapijske uloge kršćanstva koje se nalazi najviše u izvornom i istinskom kršćanstvu evanđelja, a manje u njegovoj zbilji. Treći je smisao najprisutniji u činima Ivana Pavla II., ali i u nekim pojedinačnim događajima u hrvatskoj katoličkoj crkvi. Politički čin traženja oprostjenja ne privlači njegovu pozornost. On ga ne smatra važnim. Razlog je što je za čin praštanja i traženja oprostjenja potrebna zajednica, a ne političko tijelo. No, zasigurno ga valja vrednovati pozitivno ukoliko smanjuje napetosti među državama i narodima i ako je popraćen voljom da se nadoknadi pretrpljena šteta. U tom slučaju političko traženje oprostjenja djeluje pozitivno na odnose među ljudima i među narodima. No, ukoliko on ostaje samo na riječima i nije popraćen nikakvom vidljivim voljom za nadoknadom štete i realnim olakšanjem ljudske patnje, lako se dogodi da ga žrtve osjete kao dodatno ponižavanje.

Mardešić i opraštanje

U Mardešićevim tekstovima koji u naslovu spominju riječ opraštanje ne govori se o samom opraštanju. Riječ je poglavito o dva teksta koji imaju zajednički naslov *Okvir za opraštanje: Prvi okvir za opraštanje i Drugi okvir za opraštanje*.³ On sam kaže da neće govoriti o opraštanju i pomirenju, nego o društvenom stanju koje tvori okvir za opraštanje i pomirenje. Na koncu prvoga okvira kaže i to da opraštanje i pomirenje koji tvore sliku unutar okvira valja prepustiti teolozima i ljudima dobre volje.

Dvije nam se stvari čine važnima. Najprije to što Mardešić sam ne govori o opraštanju. Smatra kako govor i rad na opraštanju valja prepustiti teolozima i ljudima dobre volje. Zašto onda naš naslov *Opraštanje u Željka Mardešića*?

Razlog je sljedeći. Opraštanje u Mardešićevu mišljenju obilježava prag. Opraštanje je prag s kojega Mardešić promatra vrijeme prije i poslije. Opraštanje je za njega mjerilo kršćanskog izvornog stava vjere i nekršćanskoga kršćanstva. Ovo je razlog zbog kojega kod Mardešića nećemo naći neke nove uvide vezane uz shvaćanje opraštanja. Potrebno je stoga uočiti ne toliko što Mardešić kaže o opraštanju nego gdje govori o njemu i čemu mu služi govor o opraštanju. Što on misli o opraštanju relativno je jednostavno vidjeti iz konteksta. No, pitanje kada se pojavljuje

² Franjevački institut za kulturu mira izdao je zbornik: B. Vuleta — A. Vučković — I. Milanović Litre (ur.), *Dijalogom do mira. Zbornik radova u čast dr. Željka Mardešića*. Split, 2005. stavljajući tako veoma jasno u prvi plan dijalog kao temeljnu crtu Mardešićeva djelovanja i mišljenja.

³ Tekstovi su objavljeni u: Željko Mardešić, *Sojedočanstva o mirotvorstvu*. Zagreb: KS, 2002.

misao opraštanja pokazuje kako se on ne bavi pojmom opraštanja, nego samo opraštanje u njegovoj misli postaje kriterijem prosudbe.

Kada Mardešić postavlja pitanje opraštanja? Prva uputa nam dolazi od njegove iskrenosti u kojoj kaže kada nije postavljao pitanje opraštanja, preciznije kada mu opraštanje nije padalo na pamet. Nije nevažno što on pri koncu života opaža da je bilo vrijeme kada mu opraštanje nije ništa značilo. Naprotiv! To znači da se dogodilo nešto i da se to dogodilo u određenom trenutku i da se u tom trenutku pitanje opraštanja pokazalo važnim. Bez obzira što Mardešić pojmovno ne razrađuje pitanje opraštanja, sami pojam se pojavio i njegovo pojavljivanje obilježava granicu.

U autobiografski obojanom tekstu kojega je stavio umjesto uvoda na početak svoje postumno objavljene knjige *Rascjep u svetome*⁴, Mardešić kaže kako mu je kršćanstvo, njemu i ostalim intelektualcima koji se nisu uspjeli prilagoditi lenjinističkom marksizmu, bilo jedina preostala alternativa. Kršćanstvo nije bilo nadasve vjera i forma života, nego je prije svega bilo alternativa političkom sustavu. Štoviše, on kaže da ga kršćanstvo kao takvo nije niti odveć privlačilo niti zanimalo. Nudilo se kao dobar zaklon iza kojega je bilo moguće izraziti svoje dvojako nezadovoljstvo.

Prvo se nezadovoljstvo odnosilo na pitanje smisla života na kojega socijalistički kolektivizam nije mogao dati odgovor. Drugo se nezadovoljstvo odnosilo na represivni jednopartijski politički sustav koji je ponižavao mladenački osjećaj slobode i neovisnosti. Na prvo je nezadovoljstvo našao odgovor u skolastičkoj filozofiji. No, nju je prihvatio bez kršćanstva u njoj. Drugo nezadovoljstvo ga je odvelo u političku oporbu, »ali bez evandeoske duhovnosti i opraštajuće dobrote prema neprijatelju.«⁵

Mardešić kaže da ga nije zanimalo kršćanstvo po sebi, nego se služio njim kako bi izrekao svoje nezadovoljstvo na jednostavniji način. Nije ga zanimala ni Biblija. Bio je odveć zaokupljen kritikom lenjinističkoga marksizma. Biblija je ostala sasvim u drugom planu. Novi zavjet nije bio od pomoći jer »nije davao baš nikakvo opravdanje za bijesne oporbe i ideološka neslaganja. Oprostiti blišnjemu, ljubiti neprijatelja, biti dobar prema svakome, osjećati grešnost i malenost bile su oznake s kojima se vjernici nisu uspijevali suprotstaviti moćnom političkom sustavu komunizma i državne prisile. Između mirotvorstva izvornoga kršćanstva i potrebe osporavanja društvenog okruženja produbio se teško premostiv rascjep.«⁶

⁴ KS, Zagreb, 2007.

⁵ *Isto*, str. 12.

⁶ *Isto*, str. 14.

Ovdje se pojavljuje riječ iz naslova knjige: *rascjep*. U rascjepu nailazimo misao o oprost bliznjemu. Zapravo, oprost bliznjemu tvori rascjep. Zahtjev kršćanstva za opraštanjem i ljubavlju prema neprijateljima Mardešić nije opažao kao pomoć. Rascjep i jest u tome da se kršćanstvo podijelilo na korisno i nekorisno. Korisno za borbu i nekorisno za borbu. U nekorisno kršćanstvo spada i opraštanje. Opraštanje tvori slabost kršćanstva ako je ono shvaćeno kao borba protiv nevjere. Rascjep u svetome znači da se unutar svetoga ne opaža sveto samo, da se u svetome ne poštuje sveto. To je Mardešić uočio. I to je mjesto gdje se smješta opraštanje. Praštanje je ime za rascjep. Uz njega stoji i ljubav prema neprijateljima, a stoje i sva ostala evanđeoska mjesta koja bojovno kršćanstvo otklanja i gura u sjenu.

Mardešićevo će se razočaranje preseliti iz odnosa prema marksizmu u odnos prema kršćanstvu. Opraštanje kao rascjep nije razdjelnica između vjere i nevjere, nego između evanđeoskoga i ideološkoga kršćanstva. U odnosu na marksizam Mardešić se pokušao braniti kršćanstvom bez srca. Dakle, ideologijom kršćanstva. No, kada sam prijede u kršćanstvo, kada iziđe iz nekršćanskoga bojovnog kršćanstva i uđe u evanđeosko, tada će otkriti njegovo srce i u njemu praštanje. No, tek tada će zapravo otkriti ideologiju nepraštanja u samoj Crkvi. To se nije dogodilo naglo niti se zbililo bezbolno. No, ta će promjena Mardešiću omogućiti da vidi samoga sebe iz druge perspektive i da Crkvu i društvo promatra iz samoga rascjepa. Mardešić će se tako smjestiti na mjesto iz kojega može promatrati događaje u Crkvi i društvu i procjenjivati ih. Praštanje se tako uzdiže do kriterija vrednovanja i smjera kamo ide Crkva i kamo se kreće društvo. Njegovo razočaranje nepostojanjem opraštanja unutar okvira za opraštanje je vezano i uz njegovo prvo nezadovoljstvo kada sam nije vidio srce kršćanstva. Prije nego je opažao probleme u Crkvi, učio ih je na vlastitoj koži.

No, gdje je prijelaz, otkriće, lom, promjena, rascjep? U obraćenju. Obračenje je Mardešić opisao u osobnim sjećanjima koja je stavio na početak svoje knjige *Lica i maske svetoga*⁷. Obračenje je bilo proces, a ne nagli i jedincati događaj. Mardešić ga vidi u tri područja. Najprije se odnosi na poniženi razum. Svijet duha nakon Drugoga svjetskoga rata bio mu je preuzak i potpuno ideologiziran. Iz njega je izišao otkrićem intelektualnoga kršćanstva. Potom je opazio kako se kršćanstvo bez moralnosti pretvara u licemjerje. To je kršćanstvo znanja, ali ne i života. I Mardešić se odlučio na promjenu. U svojoj borbi da iziđe iz ponižene moralnosti nije našao sugovornike u područja znanja, nego u književnosti. Našao je Dostojevskoga. Moralnost je, međutim, izišla iz poniženosti tek u trenutku kada je otkrio molitvu i njezinu važnost. Treći dio istoga

⁷ KS, Zagreb, 1997.

procesa obraćenja je poniženost dobrote. Mardešić je opazio kako je dobar čovjek posvuda izrugan i gotovo da nema mjesta u društvu. Istodobno je otkrio kako je kršćanstvo bez dobrote nedovoljno. »U svojem sam životu dugo koračao preko krivih crta i prolazio kroz obrnute puteve, dospjevši tako do triju spomenutih pobuna, koje međutim nikad nisam dizao protiv drugih nego samo protiv sebe, nezadovoljan vlastitim kršćanskim razmišljanjem, moralom i dobrotom.«⁸

Nezadovoljstvo upereno protiv samoga sebe je rascjep u vlastitom životu koji oslikava rascjep u svetome. Mardešićev se govor o opraštanju smješta i razumije kao prag koji obilježava rascjep, kako u svetome tako i u osobnome životu.

Opraštanje i prošlost

»Prošlost nas drži. Ona je stvarnija od sadašnjosti. I svako biće ima svoju prošlost u koju nitko drugi ne može dirnuti.«⁹ Simone Weil ističe dva obilježja povijesti. Njezinu stvarnu prisutnost i njezinu zatvorenost. Mardešić je bio posve svjestan prošlosti koja tvori pozadinu i praštanja i nostalgije. Opažao je kako se razočaranost nekih katolika okrenula prema prošlosti i pretkoncilskom bojovnom kršćanstvu. Sa žaljenjem kaže: »Tko pozna katoličku prošlost, taj je prisiljen još jednom gledati njezine najtužnije promašaje, ali ovaj put u sadašnjosti.«¹⁰

Ono što je iza nas, naša prošlost, može biti snažnije prisutno u životu od naše sadašnjosti. Ona može sadašnjost učiniti nevažnom. Može zauzeti cijeli obzor vremena. Osim toga, ona može biti i zatvorena. Svoju prošlost je moguće zatvoriti i odvojiti od dodira s drugima. Čovjek, međutim, može imati pristup u svoju prošlost i može je otvoriti drugima.

Slično vrijedi i za prošlost nekoga naroda, zajednice, ili grupe ljudi. To je razlog zašto Mardešić smatra da je mjesto opraštanja zajednica. Na poseban način to smatra za zajednicu vjernika. Zajednica je u liturgiji u susretu s drugim, ali s posebnim Drugim. Ne s drugom grupom, političkom grupom koja također ima svoju zatvorenu povijest, nego u susretu s Drugim koji tvori glavu zajednice. Drugi je ovdje sasvim drukčiji i istodobno najvažniji dio zajednice. U tom je čudo kršćanstva. Na Isusu je moguće vidjeti kako otvorena povijest djeluje. Isusova je prošlost opisana u evanđeljima. On je u svoju povijest pustio druge. Sve je rekao i sve je dao. Na koncu je bio raskrižen, razapet. Evanđelja njegovu povijest

⁸ *Isto*, 18.

⁹ Simone Weil, *Nadnaravna spoznaja*. Zagreb: Ljevak, 2000., str. 76.

¹⁰ Željko Mardešić, *Odgovornost kršćana za svijet*. Sarajevo — Zagreb: Svjetlo riječi, 2005., str. 27.

pričaju kao otvorenu povijest. Toliko otvorenu da je moguće u nju ući sa svojom poviješću i pustiti da se mijenja pogled na nju. Ulazak u Isusovu povijest sa svojom vlastitom je znak otvaranja svoje prošlosti. Takvo kretanje je obilježje kršćanske duhovnosti. Ona se i sastoji u tome da vjernik svoju prošlost unese u svjetlo Isusove i da je u tom svjetlu vidi na drukčiji način.

Mardešićeve su promjene vezane uz njegovu odluku da svoju životnu povijest unese u svjetlo Isusove. To mu je omogućilo pogled u zatvorenost povijesti. Zato i govori o ratovima koji su se odvijali oslanjajući se više na povijest nego na sadašnjost. On u ratovima koji nastavljaju prošle nedovršene ratove prepoznaje djelovanje zlopamćenja. Zlopamćenje nije samo volja da se ne zaboravi zlo niti samo pamćenje koje se obvezalo neprestano držati živim zlo koje se dogodilo. Zlopamćenje je povijest u koju nitko drugi nema pristupa. Zlopamćenje je ime za zatvorenost povijesti. Čemu služi i kako nastaje zatvorenost? Nastaje iz straha da bi svatko drugi svoju povijest ili povijest svoje patnje samim svojim ulaskom mogao promijeniti, drukčije interpretirati i na taj mi način oduzeti status žrtve. Opažamo kako u podnožju leži borba za statusom žrtve, a ne za povijesnom istinom.¹¹

Kršćanstvo se od drugih svjetonazora razlikuje po svom odnosu prema prošlosti. Mardešić to pokazuje na primjeru mučeništva. Premda bi gotovo svaki svjetonazor mogao pokazati svoje mučenike, kršćanstvo se od njih razlikuje po tome »što njegovi mučenici ne mrze svoje mučitelje nego im pokušavaju oprostiti.«¹² Crkva je sveta upravo po tom što ljubi i prašta. Mučeništvo nije obilježje njezine svetosti. Tek kada mučena prašta i ljubi pokazuje svoju svetost. Za Mardešića je Drugi vatikanski sabor iskorak kada je Crkva od mučeničke postala svetačkom. To mu još jasnije otvara oči za nesuglasja u samoj Crkvi. »...u svemu tome najčudnije jest da mnogi kršćani uzvisuju samo mučeničku Crkvu, dok praštajuću Crkvu posve preskaču, prešućuju, potiskuju i brišu iz povijesnog pamćenja.«¹³

Mardešić uočava opasnost da se vjera i zajednica pretvori u dodatno opravdanje zatvorene prošlosti. Umjesto da vjera otvara prošlost i unosi je u odnos s Isusovom poviješću ona zatvara. Nije zgorega podsjetiti kako je Kierkegaard upravo u zatvorenome vidio obilježje demonskoga.¹⁴

¹¹ O suvremenom traženju statusa žrtve i njegovim zamkama i načinima pojavljivanja vidi Pascal Bruckner, *Napast nedužnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1997.

¹² *Odgovornost kršćana za svijet*, str. 52.

¹³ *Isto*, str. 53.

¹⁴ »Demonsko je zatvoreno i nedragovoljno otvoreno.«, v. Søren Kierkegaard, *Der Begriff Angst*. Stuttgart: Reclam, 2005., str. 144.

Kršćanstvo je neodvojivo od Isusa, a on je Logos, Riječ, otvorenost, govor. Suprotnost opraštanju je zatvorenost. Premda Mardešić sam ne ulazi u pojmovno određivanje praštanja, važno je uočiti kako ga shvaća kao otvoreni i vjernički način ophođenja s prošlošću.

Kada se dogodio rat, onda se on kršćanima nametnuo i kao test vjere. Zatečeni ratom i mržnjom, kako onom izvana tako i onom iznutra, mnogi su kršćani reagirali po istoj logici mržnje kojom su sami bili pogodeni. »Pomiriti se i oprostiti u mnogim očima je istovjetno kao i izgubiti rat koji je već dobiven.«¹⁵ Osim što je rat iznenadio pojavom mržnje, pokazao je i na što je Crkva u pastoralnoj praksi prije rata stavljala naglasak. »Pokazalo se da smo u našoj dosadašnjoj evangelizaciji ustrajavali samo na nekim sadržajima, dok smo druge potpuno zapostavili. Dovoljno je podsjetiti da su naše propovijedi bile u većini slučajeva isključivo starozavjetno naglašene. Središnja je tema ostajala uvijek ista: oslobođenje porobljenog naroda iz neprijateljskog sužanjstva. Zato je uostalom Novi zavjet došao u drugi plan. Pred golemim mnoštvom hodočasnika rijetko se razvijala tema dobrote prema svim ljudima. Ne sjećam se da sam kroz duge godine komunizma ikada u Crkvi slušao propovijed o ekumenizmu ili dijalogu. To je bilo rezervirano samo za tisak ili znanstvene skupove, dotično za vanjsku uporabu. Slično su radili i komunisti. Onda ništa čudno što je mnoge kršćane iznenadio sadašnji poziv na pomirenje i opraštanje kad je to uglavnom vrijedilo za članove obitelji ili, najšire, za bližnje u župi, dok se za druge šutjelo. Mogu misliti kako bi se prošao onaj tko bi u tim prilikama borbe protiv komunizma i za očuvanje narodne samobitnosti pokušao progovoriti o ljubavi prema neprijatelju, što je sržni stavak Evandjelja. Sad plaćamo izdaje koje smo napravili. Barem na polju kršćanstva. Politika je druga stvar.«¹⁶

Mardešić opaža zatvorenost vjernika kršćana. Katolici su prešućivali opraštanje, pomirenje i ljubav prema neprijatelju. Pa ipak, govor o opraštanju je rođen unutar zajednice vjernika i ušao uopće u optjecaj upravo zahvaljujući katolicima. Poziv na opraštanje i pomirenje došao je iz različitih izvora. Primjerice, znanstveni simpozij o praštanju kojega je 1995. u Splitu organizirao Franjevački institut za kulturu mira, tada još pod starim imenom Vijeća za pravdu, mir i skrb za sve stvoreno,¹⁷ potom dolazak i govori Ivana Pavala II. za vrijeme njegova tri posjeta Republici Hrvatskoj. Zatim, knjiga *Kad papa traži oprostjenje*. Tu valja pribrojiti i projekt *Cropax*.¹⁸ Iz perspektive ovih govora o pomirenju i

¹⁵ *Razgovori o praštanju*, str. 8-9.

¹⁶ Isto, str. 9.

¹⁷ Bože Vuleta (ur.), *Praštanje. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija*. Split-Sinj: Vijeće za pravdu, mir i skrb za sve stvoreno Konferencije franjevačkih provincijala, 1995.

¹⁸ Željko Mardešić je veoma aktivno sudjelovao u tom projektu kojega su organizirali Franjevački institut za kulturu mira i Hrvatski Caritas. U okviru projekta objavljeni

opraštanju Mardešić opaža prazninu i šutnju u prethodnom vremenu. Govor o ekumenizmu i dijalogu je bio samo za vanjsku upotrebu. O njima se unutar zajednice vjernika nije govorilo. Bili su prešućivani. Oproštenje i pomirenje se suzilo na članove obitelji i zajednice. Tako je kršćanstvo sebi nametnulo granice protiv sebe samoga. Od izvornog proboja granica prema drugom i drukčijem iz perspektive navještaja Božje ljubavi, kršćanstvo se u vremenu komunizma zatvorilo u svoj krug. O otvorenostima koje su postojale iznutra se šutjelo. Šutjelo se i o ljubavi prema neprijatelju. Na mjesto ljubavi je došla borba protiv komunizma i borba za očuvanje narodne samobitnosti. I to je bila izdaja. I cijenu izdaje plaćamo unutar vjere. Koja je cijena koju vjera plaća? Cijena da je Crkva osakatila samu sebe i da se samosakaćenje vidi.

Gdje i kako? Budući da se dogodila borba, sve što se tiče borbe ostalo je u sjećanju kao zlopamćenje. I budući da je opraštanje ograničeno na obitelj i usku zajednicu vjernika, nije se moglo niti dogoditi u odnosu na komuniste. Odatle su se dogodila obraćenja vezana uz društvo, ali ne uz vjeru. Nakon pada komunizma dogodilo se da je iz društva nestao jedan od dva stupa identiteta i ostao samo jedan. Bilo je logično očekivati da se svi kojima je potreban oslonac prebace na jedini preostali. Sve koji su takvo nešto učinili nije vodilo obraćenje. Njihovo bi se obraćenje moglo nazvati društvenim. Takvo se obraćenje potpuno razlikuje od onoga kojega Mardešić smatra vjerničkim. Osim obraćenja nevjernika, koje je njemu kao sociologu religije, nakon pada komunizma, bilo više društveni negoli vjernički fenomen, postoji i njemu daleko zanimljiviji fenomen obraćenja unutar samoga kršćanstva. »Katarza počinje od spoznaje nekršćanskog odabira kršćana koji su pozvani to shvatiti. Po mome mišljenju, najšire shvaćeno, to je konverzija, pa treba uvijek poći od obraćenja kršćana na izvorno kršćanstvo. Zato je obraćenje početak svega, a ne nikakve škole i teologije. Gdje ja vidim put kojim treba ići ta spoznaja? Prije svega u putu kojega je iznio papa Ivan Pavao II. U knjizi *Kad papa traži oproštenje*, dakle od pogrešnog puta kršćana.«¹⁹

Postoji još jedan, više osobni, ali ne manje važan trenutak u prošlosti kojeg Mardešić nakon vremenskoga odmaka i nakon iskustva rata drukčije razumije i čita. »Meni je u razgovoru pred dvadesetak godina jedan ondašnji poznati marksistički i politički djelatnik posve otvoreno rekao kako iznimno poštuje moju pobožnost, ali da se ipak iza svega toga kriju prizemni politički razlozi. Trudio sam se pokazati baš suprotno, obrazlažući kako je kršćanstvo u povijesti uvijek i neizostavno bilo i ostalo nešto mnogo više od puke političnosti. Sad vidim da je to njegovo pitanje

su, na hrvatskom i na engleskom, tekstovi: *Mir u Hrvatskoj*, Zagreb — Split, 2001.; *Oprost i pomirenje — izazov Crkvi i društvu*, Zagreb — Split, 2002.; *Razgovori o opraštanju*, Zagreb — Split, 2001.

¹⁹ *Razgovori o opraštanju*, str. 17.

— barem kao dvojba — bilo na neki način opravdano. Priznajem da u ono doba to nisam jasno razlikovao, ali danas poslije svih iskustava, pa reći ću slobodno i otvorenih priznanja u katoličkom tisku, drugačije mislim. Tadašnja nam je želja naime bila srušiti komunizam pod svaku cijenu i izboriti nacionalnu samostalnost. Kršćanska sredstva u tome malo mogu pomoći ako ne i odmoći. Sad sve to plaćamo, jer smo radi spomenutih svjetovnih ciljeva stvorili vrlo bojovno kršćanstvo koje u naše dane samo nastavlja postojati kao pretežno političko kršćanstvo: s ideološkim osudama i nepomirljivim neprijateljima. Uostalom, kako uopće očekivati da tako oporbeni i politički oblikovana vjera odjednom preko noći postane uzorno mirotvorno i ekumensko kršćanstvo koncilskog nadahnuća. Tu je naš poglaviti problem, a ne u različitim nakanama koje tek kasnije dolaze i nadolaze.«²⁰

Hrvatska Crkva i praštanje

Mardešić je pažljivo pratio sva događanja u hrvatskoj katoličkoj Crkvi i opažao svaki važan i ozbiljan znak koji je potvrđivao koncilsku i evanđeosku odluku Crkve za opraštanje i pomirenje. Osim spomenutih inicijativa posebno mjesto zauzima *Pismo HBK povodom 50 obljetnice završetka II. svjetskog rata*.²¹ To pismo i Franjevački *Mea culpa* Mardešić spominje u *Razgovorima o opraštanju*. »Bilo je dobro počelo s nekim izjavama naše Biskupske konferencije u povodu pedesete godišnjice završetka Drugog svjetskog rata i franjevačke *Mea culpa* u Makarskoj, no sve je brzo stalo. Vratili smo se opet praznim samohvalama umjesto kajanjima i praštanjima. Često se pitam koliko mi katolici zapravo mrzimo svijet i preziremo sve što nije naša. Dapače i demone smo preselili u taj svijet, a sebe od njih unaprijed posve oslobodili, iako u Evanđelju drugačije i obrnuto piše. Uvijek je bilo lakše druge demonizirati nego za njih spasenje izmoliti, istinskim životom i poštenim djelovanjem.«²²

Što su biskupi rekli u svojoj izjavi? Pismo je napisano povodom pedesete obljetnice završetka drugog svjetskog rata. Nakon što se pridružuju proslavi završetka velike tragedije koji je mnogim narodima donio olakšanje, biskupi ukazuju kako završetak rata za hrvatski narod nije značio olakšanje, nego početak novoga terora. Poslijeratna stradanja su se nastavila na ona ratna. »Tako naše ratno poglavlje nije završeno pred pedeset godina, kao kod drugih naroda. Duhovi se nisu razoružali.«

²⁰ *Razgovori o opraštanju*, str. 23.

²¹ Pismo se može naći na : http://www.hbk.hr/novi/hbk/sadrzaj_vijesti.php?ID=31&tbl=tblvijestihbkdokumenti

²² *Razgovori o opraštanju*, str. 25.

Stradanja su se nastavila. Ne samo stradanja nego i govor i zabrana govora o njima. Selektivni govor. Isticanje žrtava samo pobjedničke strane i prešućivanje tuđih. Zabrana govora o žrtvama druge strane. Poslijeratni marksistički totalitarni sustav je zabranjivao i govor i istraživanja i odavanje počasti žrtvama pobijedenih. »Nama se tek sada, u slobodi, nakon što je prestao monopol nad povijesnom istinom, otvara mogućnost odati dužnu počast svim žrtvama.« Biskupi ističu: »Stoga svakoj nevinnoj žrtvi dugujemo jednako poštovanje. Tu ne može biti razlike ni rasne ni nacionalne, ni konfesionalne, ni stranačke.«

No, ključni dio na kojega Mardešić aludira glasi: »Nije glavna težina pitanja u tome kako žaliti žrtve vlastite zajednice i kako prepoznati krivnju druge zajednice. Hrvati i Srbi, katolici i pravoslavni, muslimani i drugi pred težim su moralnim pitanjem: Kako žaliti žrtve druge zajednice, kako priznati krivnju u vlastitoj zajednici? A zatim: Kako okajati krivnju, kako zadobiti oprost Božje i ljudsko, mir savjesti i pomirenje među ljudima i narodima? Kako započeti novo doba osnovano na pravednosti i istini?«

Otvoreni pogled za drugoga je težak. Još je teži ako je drugi moj neprijatelj. Mardešić je dijalogom tražio odnos i razumijevanje s drugim. Ovdje se najavljuje nešto što do sada nije bilo prisutno u katoličkom pastoralu. Potreba da se opazi, žali, okaje vlastita krivnja i da se vidi, prizna i žali tuđa patnja. Ima još nešto što je Mardešiću postajalo sve važnije. Skrb oko memorije. Biskupi kažu: »Ono što pohranjujemo u svojoj povijesnoj memoriji nisu nepodmireni računi koji rađaju namisli osvete. Pamtimo zlo koje se dogodilo a nije se smjelo dogoditi. Učimo kako ne ponavljati grijeh i kako ustrajati u dobroj odluci.«

Biskupi su s tim stavom u suglasju s Ivanom Pavlom II. »Na ovom nas putu ostvarivanja dobra te nastojanja oko praštanja i pomirenja utvrđuje i sveti otac Ivan Pavao II. koji nam je u Zagrebu poručio: »Tražiti oprost i sam oprostiti tako bi mogla biti sažeta zadaća koja je pred svima, ako se žele postaviti čvrste pretpostavke za postizanje istinskog i trajnog mira« (Homilija na misi, Zagreb, 11. rujna 1994.). U pripremi za proslavu 2000. obljetnice kršćanstva Ivan Pavao II. je u dokumentu *Nadolaskom trećeg tisućljeća* pisao:

»Pravo je, stoga, da, dok drugo tisućljeće kršćanstva kreće prema zalazu, Crkva postaje svjesnija grijeha svojih sinova u sjećanju na sve one okolnosti u kojima su se, u dugoj povijesti, udaljili od Kristova duha i njegova Evandjelja, nudeći svijetu, umjesto svjedočanstva na vrednotama vjere nadahnutu života, načine razmišljanja i djelovanja koji doista bijahu oblici *antisvjedočenja i sablazni*.«²³ Premda se u pismu biskupa ne navodi ovaj dio, on je zbiljski kontekst pisma i misli Ivana Pavla II. Biskupi navode tekst koji neposredno slijedi:

²³ *Nadolaskom trećeg tisućljeća*, Zagreb: KS, 1996. br. 33.

»Crkva se, jer je sveta po svom pritjelovljenju Kristu, ne umara činiti pokoru: ona uvijek priznaje kao svoje, pred Bogom i pred ljudima, grešne sinove«²⁴ Biskupsko pismo nastavlja: »Dosljedno tome, i Crkva Božja koja je u Hrvatskoj čini pokoru i poziva na pokoru zbog svojih sinova koji nisu svjedočili za Krista, nego su bili na sablazan svojim načinom razmišljanja i djelovanja. Tako se odnosimo i prema počiniteljima zločina nad žrtvama koje spominjemo, a ponikli su iz katoličke sredine. U tom duhu ponavljamo riječi sluga Božjega kardinala Alojzija Stepinca, napisane 19. veljače 1943. kada je jasenovački logor nazvao »sramotnom ljagom«, a za ubojice u njemu izjavio da su »najveća nesreća Hrvatske«. Taj sud pastira Crkve nije izgubio na svojoj snazi kroz ovih pedeset i više godina kako je izrečen. Željeli bismo se susresti i s drugim kršćanima koji će se na isti način odnositi prema krvnicima iz svoje sredine. Željeli bismo posebno da katolici i pravoslavni u Hrvatskoj zauzmu zajednički kršćanski stav i prema žrtvama i prema krivnji za žrtve, prema grijehu i prema pomirenju. Ako se u prošlosti manipuliralo s povijesnim činjenicama, požurimo čas kad ćemo u slobodi i odgovornosti pred Bogom i pred ljudima javno očitovati istovjetan kršćanski odnos i prema žrtvama i prema krivcima.«

To je Mardešiću zasigurno bio veliki i značajna korak. No, njemu se čini kako se brzo nakon tog pisma vratio ton samohvale. Nedostaje mu isti ton u odnosima prema prošlosti. Primjerice, prema prethodnicima biskupa na biskupskoj stolici. On bi očekivao da biskupi preuzmu istu hrabrost kakvu je pokazao Ivan Pavao II. Mardešić kaže: »Kada će se naći neki hrabri biskup da otvoreno i bez straha progovori o svojim prethodnicima, jer sigurno mnogi nisu bili baš uvijek na razini svoje povijesne odgovornosti i jamačno su činili pogreške, što je uostalom posve ljudski? Ako može Papa nešto priznati, zašto bi bilo teško biskupima. No za takvo nešto čini se da u nas još nisu sazreli svi uvjeti.«²⁵

S tim je povezana i činjenica da je odnos prema vlastitoj krivnji i prema tuđim žrtvama otežan dugom praksom da se žrtva promatra kao mogući izvor materijalne i političke koristi. Mardešić kaže: »U sociološkom pogledu valja upozoriti na stanovitu tradiciju na našim prostorima da se ratnu žrtvu prije svega promatra kao iznimni izvor materijalne i političke koristi.«²⁶

Mjesto opraštanja

Mjesto opraštanja je zajednica i odnos s Bogom. »Zajednica je kontekst oprosta, a ne televizija, ili drugi mediji. Dakako, zajednica gdje se živi

²⁴ *Isto.*

²⁵ *Razgovori o opraštanju, str. 44.*

²⁶ *Isto, str. 36.*

Kristovo učenje dobre i ljubavi. Drugo je sve komedija ili prilika za koristoljubivost.«²⁷ To pokazuje kako Mardešić ne teoretizira o opraštanju, nego govori iz njega. Takav se govor naziva svjedočenjem. Njegovi tekstovi u kojima je riječ o opraštanju uglavnom su obilježeni njegovom prosudbom društvenoga stanja kroz mjerilo opraštanja. Odmah uz opraštanje su i ljubav prema neprijateljima i dijalog s neistomišljenicima. Mardešić je stao na stranu opraštanja i za njega je to neupitan kriterij. No, on zna da je to kriterij izbornoga kršćanstva. On zna i više. Zna da taj kriterij poštuju i nevjernici kada promatraju kršćane. No, on s pitanjem opraštanja ima najviše poteškoća unutar kršćanstva. Naravno, ne izmiče mu da u Crkvi postoje ljudi koji se trude oko opraštanja. Opaža svaki tekst biskupa i *Glasa koncila* koji su usmjereni na stvaranje ozračja za dijalog, opraštanje i pomirenje. Na isti način opaža i tekstove koji pamte zlo, čuvaju neoprost, zaleđuju.

Budući da je kršćanska zajednica mjesto opraštanja, razumljivo je da se Mardešić ne bavi pitanjem oprosta u odnosu na Srbe, Muslimane ili hrvatske političke protivnike. Ključni problem se pojavljuje s pitanjem »kako oprostiti i pomiriti se sa svojim katolicima koji su izdali sveti zavjet dobre i zapleli se u neodmrsive mreže vlastite mržnja i bojovnosti? Drugo, kako izdržati i ne početi mrziti braću u istoj vjeri kad oni iskazuju mržnju prema svemu oko sebe — osim prema svojim političkim istomišljenicima — rušeći Crkvu milosrđa i spasenja za sve ljude?«²⁸ U prvom se pitanju sluti pozadina Mardešićeva života u kojem je jednom donio odluku za mirotvorno kršćanstvo, a potom se našao u kršćanskoj zajednici kojom vlada mržnja i bojovnost. U drugom je riječ o ulasku politike i političkih promjena u zajednicu. Zajednica se temelji na jedinstvu s Kristom, a u nju se ušuljala političnost i rastače je iznutra. Mardešić se pita kako se oduprijeti tome. I zna da se suočava s najtežim pitanjem: kako se othrvati zlu? Podsjetimo li se aforizma Simone Weil po kojem »Zlo možemo spoznati samo tako da sebi zabranimo činiti zlo, ili ako ga učinimo, tako da se pokajemo«²⁹, opazit ćemo kako se Mardešić našao pred najtežim izazovom u trenutku kada je osjetio vrtlog zla koji ga je htio povući u političnost, mržnju i bojovnost unutar same kršćanske zajednice. Iz toga je i nastala potreba da se othrve takvom izazovu tražeći izvorno kršćanstvo. Već je doživio jedan način spoznaje zla. Onaj kajanja. Sada se našao i pred drugim načinom. Prvi je tražio hrabrost vlastite odluke kojom je smogao snage izabrati kršćanstvo moralnosti i praštanja. Ovaj drugi je tražio hrabrost odupiranja bojovnom kršćanstvu i izabiranja mirotvornoga.

Postoji još jedno pitanje koje Mardešića ne ostavlja na miru. Ono se tiče koncilske crkve na koju je on pristao svim svojim snagama, a onda

²⁷ *Razgovori o opraštanju*, str. 51.

²⁸ *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, str. 111.

²⁹ *Težina i milost*, Zagreb: Litteris, 2004., str. 107.

se našao unutar zajednice koja se ne osvrće na Koncil. Mardešić u *Drugom okviru za opraštanje* niže pitanje na pitanje. U njima se nazire rascjep u svetome. »... kako protumačiti obrat onih katolika koji su u prošlom komunističkom poretku vodili srdačne razgovore s nevjernicima na vlasti, a danas ne mogu razgovarati ni s vjernicima drugačijega političkog uvjerenja bez vlasti? Peto, što poslije svega učiniti s ekumenizmom, dijalogom, milosrđem, dobrotom, pomirenjem, praštanjem neprijateljima, kajanjem, snošljivošću, vjerskom slobodom i drugim koncilskim vrednotama koje smo bili s velikom ljubavlju usvojili i počeli ih gorljivo prenositi. Hoćemo li sada radi političke koristi od toga odustati i početi se vraćati pretkoncilskim osudama i ideološkim ratobornostima?«³⁰ Mardešić ne govori o opraštanju. On iz perspektive opraštanja prosuđuje kršćansku zajednicu i njezin odnos prema društvu. Njegovo prosuđivanje je daleko od osuđivanja. No, on u tekstovima u kojima spominje opraštanje nije neutralni promatrač događanja u Crkvi. Zalaže se za Crkvu u kojoj će opraštanje, među ostalim evanđeoskim kriterijima, biti mjerilo kršćanstva. Sam nije izmicao pred istim kriterijima koje je stavljao pred Crkvu i društvo.

Koncil je davao upute za dijalog »s pravoslavljem, protestantizmom, židovstvom, muslimanstvom, hinduizmom, budizmom i drugim nekršćanskim religijama. Posebice su bili izdvojeni dijalozi s nevjernicima i suvremenim svijetom. Pretpostavka pak za vođenje tih dijaloga jest uvođenje unutarcrkvenog dijaloga, jer kako razgovarati s drugima ako se mi katolici međusobno ne poznamo i ostajemo tuđincima.«³¹ U ovim dijalozima prevladao je dijalog s nevjernicima u društvu. Naravno, zbog jednopartijskog sustava to je bio privilegirani dijalog. No, Mardešić će sa žalošću otkriti kako se unutarcrkveni dijalog neće uspostaviti niti kada se promijene društvene prilike, a ovaj nekada započeti će nestati s vihorom rata i promjenama koje su tada nastupile u društvu.

Opraštanje koje je u Crkvi za vrijeme komunizma bilo živo jedino za uske rodbinske krugove postalo je ključnim kriterijem kršćanstva samoga u odnosu prema drugima i drukčijima. Najoštrije se opaža na kršćanima samima jer njima je taj zahtjev evanđeoske ljubavi i dobrote najprije i dan. Iscjeliteljska snaga opraštanje koja je potrebna ranjenim i povrijeđenim ljudima u Mardešića se pojavljuje tek rubno. Razlog bi valjalo tražiti u njegovoj perspektivi. Ona je tek ponekada zaokupljena žrtvama i njihovim potrebama. Njegov pogled je nadasve usmjeren na stvarna kretanja unutar kršćanstva, a kriterij prosudbe je evanđeoski. Na samom njegovom vrhu stoji praštanje i skrb oko mira.

³⁰ *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, str. 111.

³¹ *Razgovori o opraštanju*, str. 26.

Umjesto zaključka

Nedavno su se kardinal Walter Kasper i filozof Peter Sloterdijk u razgovoru kojega je organizirao list *Die Zeit* usuglasili oko pogleda na Crkvu u suvremenom svijetu.

»*Zeit*: Kada je profesor Sloterdijk pojasnio kako je gubitak moći Crkvi u biti dobro učinio, vi ste klimnuli glavom.

Kasper: Da, gubitak svjetovne moći za Crkvu je bio proces čišćenja. Ona je time dobila na duhovnoj moći, na punomoći. Razlika politike i religije učinila je Crkvu uvjerljivijom i konačno utjecajnijom.

Sloterdijk: To je živčano središte moderne kulture uopće: da se danas autoritet povezuje sa slabošću. Uostalom u tom katoličanstvo kao dostavljač modela nije sasvim bezgrešno. Kada je talijanska država progutala crkvenu državu i papa se u Vatikanu inscenirao kao zatvorenik, to je promijenilo predodžbu očinskog autoriteta: on se pretvorio od očinskog nasilja u nenasilnu ponudu orijentacije.«³²

Željko Mardešić, taj nenasilni autoritet kršćanske dobrote u svijetu, na našim je prostorima duha jasno uočio važnost opraštanja za kršćanstvo i društvene odnose. Dok se trudio jasno iznijeti sve što mu se činilo važnim za kršćanstvo i gdje sami kršćani zakazuju u odnosu na vlastite kriterije, istovremeno je znao pronaći ton i jezik koji nikada nisu unosili dodatno zlo u ljudske odnose. Pronašao je jezik kojim je govorio manje neutralno, a više založeno. Imao je znanje vrhunskoga sociologa religije, a nije se sustezao govoriti jezikom svjedočenja. Možda bi to nekome bila mana. Njemu je zasigurno obilježje mudrosti i duhovnosti. Činjenica da ne raspravlja o pojmu praštanja, ali se njime služi kao mjerilom, još više potvrđuje njegovo opredjeljenje za koncilsko, opraštajuće i mirotvorno kršćanstvo. I u tekstovima i u životu.

³² Razgovor se može naći na: <http://www.zeit.de./2007/07/Glaube-Interview>

Summary

Forgiveness by Željko Mardešić

Željko Mardešić does not debate the notion of forgiveness. He does not compare different possible understandings of forgiveness. He takes forgiveness as a criterion for judgment of Church itself. But, forgiveness appears first in the context of his own understanding of Christianity as well as in his own Christian life. Forgiveness is a Christian way of communication with the past. In the Croatian church there exists a phenomenon of return to the past, of a combative, unforgiving image of Christianity, although these are still important signs related to forgiveness and seeking ways for understanding other's suffering. The article departs from explaining various concepts of forgiveness and shows when and in which context the notion of forgiveness in Željko Mardešić's work appears as a criterion for consideration of Christianity and its role in a specific society.